

Recensies

ALGEMEEN

R. Doehaerd, e.a., ed., *Geschiedenis van Vlaanderen van de oorsprong tot heden* (Historische getuigen; Brussel: La Renaissance du livre, 1983, 357 blz., Bf 1.950,-).

'Dat Vlaanderen momenteel een heel eigen identiteit heeft verworven binnen de Belgische staat, kan niet ontkend worden. De vraag naar de wordingsgeschiedenis van die identiteit dringt zich heden ten dage dan ook meer dan ooit op. Het is echter opmerkelijk te noemen dat een algemene synthese van deze problematiek in de literatuur ontbreekt'. Met deze zinnen begint hoofdredactrice Els Witte haar 'voorwoord'. Meteen zijn de krachtlijnen aangeduid: 1 het geproduceerde werk zal 'Vlaanderen' bestuderen vanuit een legitimistisch oogpunt; 2 het wil synthetisch zijn.

Wat het eerste punt betreft is het wellicht zo dat elke nationale of regionale geschiedenis legitimisme in zich draagt. Vaak is het dan nog zo dat een dergelijke geschiedenis de bewustwording van de nationale of regionale identiteit als doel stelt. De negentiende en vroege twintigste eeuw stonden bol van nationale geschiedenissen ('Nederland', 'België'). Nadien was het de beurt aan werken die de bestaande staten als constructies beschouwden, die historisch en actueel slechts beperkt verantwoord werden geacht. De lijst opmaken van reeksen of monografieën die hiervan de illustratie zijn, zou ons veel te ver leiden. Dit legitimisme is daarentegen, voorzover ik het zie, niet aanwezig in de vele regionale studies die door of in de sfeer van W. Jappe Alberts in Nederland zijn gepubliceerd. De verklaring voor het verschil ligt natuurlijk in de algemene afwijzing van een 'historisch België', wat met Nederland niet het geval was en is. Het risico is niet denkbeeldig dat een actueel begrip — in dit geval Vlaanderen — geprojecteerd wordt naar het verleden; dat historici op zoek gaan naar sporen van cohesie, wat het reële bestaan van het gebied in het verleden moet bewijzen. Nu stelt dit voor Wallonië historisch, noch terminologisch enig probleem: het woord is negentiende-eeuws en er is geen historische cohesie van de gebieden die er deel van uitmaken. Voor Vlaanderen ligt dat anders. Het begrip is vroeg-middeleeuws, al moet dan opgemerkt worden dat het gaat om een Frankische gouw in het kustgebied, dus heel wat anders dan het latere graafschap (noord-zuid georiënteerd, nu over drie staten gespreid en behorend tot het Nederlandse en het Franse taalgebied) en de huidige regio (west-oost georiënteerd en per definitie het Nederlandstalige deel van België). Daar blijft echter de gelijkheid tussen het historische en het actuele Vlaanderen steken. Het is even kunstmatig de relaties tussen bijvoorbeeld het kustgebied en het Midden-Maasgebied op te kloppen in een 'Vlaamse geschiedenis', als in een 'Waalse geschiedenis'. Deze gewesten waren in het verleden in hun relaties vooral noord-zuid gericht, net als het rivierenet dat de communicatie bepaalde. Die toestand veranderde slechts in de loop van vorige eeuw, maar is tot op deze dag zeker niet uitgestorven.

Deze inleiding zou de indruk kunnen wekken dat deze *Geschiedenis van Vlaanderen* zich bezondigt aan het scheeftrekken van de richting. Dat is zeker niet het geval. Slechts enkele malen heeft de lezer de indruk dat het verschil in richting uit het oog wordt verloren. Wel is er zeer vaak verwarring op het gebied van de terminologie. Het oude en het nieuwe begrip Vlaanderen worden door elkaar heen gehaald, zelfs op een zelfde bladzijde. Op pagina 12 bijvoorbeeld zal de aandachtige lezer het verschil zelf ontwarren, maar wie leest heel aandachtig? Op bladzijde 105 echter wordt het onontwarbaar.

Een gemeenschappelijke onderneming draagt altijd risico's in zich. Hoe voortreffelijk de medewerkers ook zijn, en hoe goed en boeiend hun bijdrage, en dat is in deze *Geschiedenis*

van *Vlaanderen* het geval, toch loopt er met het geheel bijna 'ipso facto' wat mank. Waar Doehaerd in haar bijdrage over de vroege middeleeuwen de politieke structuren laat voorafgaan aan de economische, is dat omgekeerd in het vervolg dat Blockmans schreef. Voor de negentiende en twintigste eeuw is een zelfde chiasme te merken in de delen van Witte en Craeybeckx. Bepaalde tradities of stellingnamen van de auteurs liggen ongetwijfeld aan de basis van het verschil. Toch vind ik dat in een gemeenschappelijk werk een parallelle opbouw moet steken en er waarschijnlijk meer samenspraak onder de auteurs moet bestaan. Dat ieder vooral de nadruk legt op zijn eigen specialisme is een algemeen fenomeen, dat ook hier weer niet ontbreekt. Wat Blockmans schrijft is zeer goed, maar men voelt zeer duidelijk zijn voorliefde voor de heel late middeleeuwen, daarin de stedelijke sociale verhoudingen, en dat bijna uitsluitend in het oude 'Vlaanderen', dus het graafschap. Bij Soly valt op dat de rol van Antwerpen zo wordt benadrukt, wat ongetwijfeld niet alleen met het intrinsieke belang van de Scheldestad heeft te maken, maar eveneens met de belangstelling van de auteur. Luc Dhondt denkt sterk institutioneel bij het retraceren van de achttiende eeuw, ook wanneer hij de andere historische velden bestrijkt. Terloops, hoe komt het dat deze auteur niet mee op de titelpagina kwam? Een verzamelband loopt vaak ook gebukt onder interne contradicties; al kunnen die ook weer het gevolg zijn van snel lezen. Toch moet een auteur of de hoofdredactie ook daarmee rekening houden. Nemen we volgend voorbeeld. Na de lectuur van Blockmans onthoud ik een sterke verstedelijking, zó dat in de late middeleeuwen ongeveer één derde van de bevolking in de stad leefde. Het politieke en economische belang ervan lag proportioneel nog hoger. Soly ziet zelfs 46% van de Brabanders in de stad wonen medio zestiende eeuw. Tussen het begin van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw daalt de Vlaamse en Brabantse stedelijke bevolking van circa 45% tot 30% (154). Is er ondanks deze terugloop geen contradictie, als Witte schrijft (181) over 'het van oudsher door het agrarische platteland gedomineerde Vlaanderen'.

Toen deze *Geschiedenis* niet verschenen was, schreven kranten artikelen over het baanbrekende van de verklaring die voor het ontstaan van de taalgrens werd gegeven. Laat het volstaan erop te wijzen dat Doehaerd hier sterk aanleunt bij de theorie van Verlinden van circa dertig jaar geleden. De afbakening tussen de Romaanse en Germaanse taalgebieden begon volgens haar pas als een gevolg van de 'grootscheepse bevolkingstoename, die in de tiende eeuw een aanvang nam' (21). Deze vaststelling druist ons inziens ten onrechte in tegen de resultaten van het toponymisch onderzoek van Gysseling (onder meer lineaire taalgrens in Boulonnais in de negende eeuw). Aan de resultaten van de toponymie en van de archeologie wordt te weinig aandacht besteed. Blijft dan nog de vraag of al echt in de tiende eeuw een demografische 'boom' aanvangt.

Ik wil deze recensie met nog enkele bedenkingen afsluiten. De eerste is dat ik de bijdrage van Craeybeckx niet voldoende heb belicht. Gebrek aan waardering is er zeker niet. Wel is het vaak moeilijk voor een mediëvist-recensent om echt greep te krijgen op de selectie-criteria voor contemporaine geschiedenis. De tweede bedenking: als een palm moet toegekend worden, naar wie gaat die dan? De zou opteren voor H. Soly. Het komt mij voor dat hij er het best in is geslaagd om 'globale geschiedenis' te schrijven. Wat hij bijvoorbeeld over de kunst schrijft is niet een verplicht aangevoeld aanhangsel, maar werkelijk geïntegreerd en in zijn sociale relevantie geduid. Dat pas de zestiende eeuw een kloof ziet ontstaan tussen elitaire en volkscultuur (120) geloof ik echter allerminst. De laatste bedenking. Het boek is voor wat de illustratie betreft onder de maat; ik zou zeggen omgekeerd evenredig aan de inhoud. Wat gereproduceerd is, is zelden origineel, soms zelfs slecht. De kaartjes op bladzij-

den 39 en 57 zijn ten dele contradictorisch en hadden best eens overgetekend kunnen worden. De lectuur van het boek kan sterk worden aangeraden. Dit is inderdaad met behoorlijk succes een synthetisch produkt geworden.

L. Milis

T. J. Hoekstra, e.a., ed., *Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel* (Zutphen: De Walburg Pers, 1981, 398 blz.).

Ter gelegenheid van de zeventigste verjaardag van J. G. N. Renaud verscheen *Liber Castellorum. 40 variaties op het thema kasteel*, onder redactie van T. J. Hoekstra, H. L. Janssen en I. W. L. Moerman. (Het boek is helaas uitverkocht en wordt niet herdrukt.) De ondertitel verwijst naar de openbare les van Renaud 'Variaties op het thema kasteel'. Deze hield hij naar aanleiding van de aanvaarding van het ambt van bijzonder lector in de kasteelkunde aan de Rijksuniversiteit te Utrecht op 30 november 1966.

In deze bundel staan 40 artikelen (met inbegrip van een woord vooraf, inleiding en verantwoording en een levensschets), geschreven door vrienden, collega's en leerlingen van de jubilaris uit binnen- en buitenland. Ze zijn gegroepeerd tot 10 hoofdstukken: 'Renaud et les Châteaux', het kasteelterrein als archeologisch monument, kasteeltypen, 'moated sites', architecten en handwerkslieden, individuele kastelen, iconografie, van kasteel naar vesting, het voedselpakket en gevonden voorwerpen. Helaas ontbreekt een lijst van geschriften van Renaud (in noot 1 op bladzijde 14 wordt verwezen naar de *Berichten van de ROB*, XXII (1972), waarin een bibliografie staat tot 1973!).

Het *Liber* geeft zeer goed de omvang weer, die het kasteelonderzoek op dit ogenblik inneemt binnen de middeleeuwse archeologie en aanverwante disciplines. Met vele benaderingen heeft Renaud zich beziggehouden. Zijn leerlingen voegen er enkele nieuwe aan toe (onder andere 'moated sites' en het voedselpakket). Het is voor een recensent ondoenlijk om aan alle artikelen aandacht te schenken en er een gefundeerde mening over te geven (vergelijk Renauds eigen boekbespreking in *Bulletin KNOB*, LXXXIV (1985) ii-iii, 186). In het onderstaande komen uitsluitend de bijdragen uit de Nederlanden ter sprake.

R. H. J. Klok vraagt aandacht voor de problematiek inzake de wettelijke bescherming van voormalige kasteelplaatsen in het kader van de monumentenwet. Zijn bijdrage wordt besloten met een lijst van de per 1 januari 1980 beschermde kasteelplaatsen (deze behoeft thans enige correctie, zie bijvoorbeeld J. J. Meijering en A. Spakman, *Archeologische en cultuurhistorische terreinen in de provincie Groningen en hun mogelijkheden voor bestemming, inrichting, aankoop en beheer. Milieu- en landschapsonderzoek P. P. D. Groningen* (Groningen, 1985) met losse kaartenbijlage. E. H. P. Cordfunke wijdt enige woorden aan het historisch reservaat Het Zeswielengebied tussen Alkmaar en Oudorp.

J. C. Besteman geeft voor Nederland het eerste (en tot nog toe het enige) overzicht van het voorkomen en de verspreiding van motten en mottekasteien, gebaseerd op een duidelijke definitie van een motte. Gelet op de omvangrijke rol van dit kasteeltype in de middeleeuwse samenleving bepleit hij een interdisciplinaire aanpak.

F. Verhaeghe, C. Hoek en J. Schuyf gaan in hun bijdragen in op de problematiek van de 'moated sites', respectievelijk in Vlaanderen, het Maasmondgebied en in Holland, Utrecht en de Betuwe. Hun artikelen zijn gebaseerd op archeologisch en historisch onderzoek en onderzoek van topografische prenten. Op dit terrein liggen nog vele mogelijkheden, onder an-